

ERDÉLY KORA-KÖZÉPKOR TÖRTÉNETE ÉS A MAGYAR HONFOGLALÁS EGY ROMÁN TÖRTÉNÉS SZEMSZÖGÉBŐL

– MEGJEGYZÉSEK POP I.-A. KÖNYVÉHEZ –

Recenzió: Gáll Ervin

Bukarest

A millicentenárium évében megjelent dolgozatok nagymértékben hozzájárulhatnak a magyar honfoglalás korszakához kötődő történelmi jelenségek minél objektívebb rekonstrukciójához. E fontos esemény minden Kárpát-medencei történész-társulat számára kihívás és alkalom volt, hogy felmutassa az utolsó kutatási eredményeit e korszakról.

Igaz ez a román történelemtudomány képviselőire is. Ugyanakkor a tudomány nagy érdeklődéssel várta a román régészet részéről is az újabb kutatási eredmények feldolgozását és tudományos bemutatását. Sajnos egyetlen román régész sem foglalt álláspontot a magyar honfoglalás korszakáról, sőt, a honfoglalásról megjelenő egyetlen dolgozat is a késő középkorral foglalkozó szakember, Pop I.-A. (a továbbiakban P. I.-A.) tollából származik.⁴³

P. I.-A. kezdeményezése dicséretre méltó ahhoz a semmihez viszonyítva, amivel a történelem- és régéstudomány „előrukkolt”. Azonban már az elejétől feltűnő, hogy P. I.-A. két évszázad helyett⁴⁴ négy évszázadot tárgyal.

Sajnos, szerzőnk már az elején tanúbizonyságot tesz egyoldalúságáról. Szerinte az utóbbi két évtizedben csak román történészek foglalkoztak eredményesen Erdély történetével, megemlítvén egy romániai magyar-román és egy szász régészt (6. oldal). Tehát, amint látjuk több mint szubjektív kezdés. Sőt, már itt elkezdődik a magyar történelemtudomány ostromozása, amiért volt „mersze” Anonymus történeteit 12. századi legendás fikciónak minősíteni (7. oldal). Pop szerint a magyar történészek egyike (nem mondja meg, hogy melyik) „Baskíriába helyezte a románságot”. Sajnos, itt P. I.-A. hangneme már nacionalista színezetet ölt: „...ce este mai grav: a-i considera pe Glad, Menumorut drept români și

drept personaje reale, sau a-i declara pe români drept *tiurci și asiatici*”⁴⁵. Világos, hogy P. I.-A. vonalat húz az ázsiai törökök és az európaiak között, ami a „műveltségi” szintet illeti. Sajnos, nem rögzíti le – és a későbbiekben sem fogja –, hogy milyen különbségek léteztek e népfajok között a középkor elején. P. I.-A. ezzel is bizonyította „tárgyilagosságát” e probléma iránt. Ami a románok ázsiai eredetét illeti, senki ilyen nem írt le, azonban leírták, hogy egy „blak” nép ismert a Volga környékéről, amelynek azonban semmi köze nem volt a mai románsághoz.

P. I.-A. nemcsak a magyar történészeket illeti megrovásban, hanem Dennis Deletantot is, aki nem szégyellte kijelenteni, hogy Anonymus írásai távolról sem meggyőzőek (6–7. oldal).

Ugyancsak a könyv előszavában, P. I.-A. ismételt tanúbizonyságot tesz történelmi felfogásáról: „*Altminteri la 1599-1601, pentru o clipă, Transilvania va deveni și politic românească, sub sceptrul lui Mihai Viteazul*”⁴⁶. Hogy milyen köze van Erdély 9–14. századi történetének „Mihai Viteazuhoz”, azt talán csak a kolozsvári történész tudhatja, illetve inkább képzele.⁴⁷

E bevezető után nem is meglepő az első fejezet címe: „*De la daco-romani la români: identitatea etnică, religioasă și politică a românilor în Europa spre sfârșitul mileniului I.*”⁴⁸ (13–53. oldal). Mindjárt az elején, annak ellenére, hogy az európai történelemtudomány már rég leszögezte a Római Birodalom mediterrán jellegét, Pop számára „prima

⁴³ „...mi silyosabb: Gladot és Menumorutot igaz románoknak és valódi szereplőknek tekinteni, vagy a törököket és ázsiaiakat románoknak nyilvánítani.”

⁴⁴ „Egyébként 1599-1601-ben Erdély egy pillantra politikailag is románná válik, Mihai Viteazul uralma alatt.”

⁴⁵ E sorok szerzője nem foglalkozik az újkor esztörténetével, ezért idézem volt professzorom, Boia Lucian műveit, ahol az olvasó bőséges információt talál a nemzeti mítoszról, illetve Mihai Viteazulról. Lásd Boia L., *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997, 97; Boia L., *Două secole de mitologie națională*, București, 1998.

⁴⁶ „A dákorománoktól a románokig: a románok etnikai, vallási és politikai identitása Európában, az I század vége felé.”

⁴³ Pop I.-A., *Români și maghiari în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, Centrul de studii transilvane-Fundația Culturală Română, 1996.

⁴⁴ E két évszázad a magyar honfoglaláskort (896–973) és a kora Árpád-kort foglalja magában, és régészetileg a felső határát a templom körüli temetők megjelenéséig számítják.

*uniune politică europeană (sic!)*⁴⁹ a rómaiak birodalma. Sajnálatos dolognak számítható, hogy az Európai Unió motorja, Németország kimaradt. Azt hiszem, hogy e képzelőerő alaptalanságával és képtelenségével kár többet foglalkozni. Alkalmasabbnak tartjuk inkább rátérni Erdély történetére P. I.-A. szemlélete alapján, valamint bemutatni az ehhez fűződő észrevételeinket és kritikánkat.

A második alfejezet témája a traianusi Dácia bemutatása 271 után. A szerző mindjárt az elején ki is jelenti: „Pe de altă parte cercetările ultimilor 70 de ani au adus argumente solide, de natură arheologică, epigrafică, numismatică și lingvistică, a prezenței populației latinofone daco-romane și protoromânești la nord de Dunăre, după retragerea aureliană”.⁵⁰ Idézném itt mindjárt Boia L. eszmétörténész és Harhoiu R. régész műveit. Mindkét nemzetközileg elismert romániai szakember beható kutatás után (csak különböző módszerrel) felhőtlenül jut arra a konklúzióra, hogy a P. I.-A. által emlegetett, főleg anyagi kultúra egyáltalán nem alkalmas arra, hogy valamilyen dáko-római-román etnikai kontinuitást ki lehessen mutatni.⁵¹ Ez nem azt jelenti, hogy tagadjuk a dáko-római-román etnikai kontinuitást, csak azt hangsúlyozzuk, hogy az anyagi kultúrának (kések, kardok, ékszerek) egyáltalán nincs etnikai jellege. A régészeti módszerek nem alkalmasak arra, hogy például az agyagedény-művéségek termékeit éppen dáko-románnak vagy éppen szlávnak tartsuk. Ami viszont fontos, hogy a temetőkben észrevételezett temetkezési szokások a mai Románia területén hol germánnak (a más területekről ismert párhuzamok alapján), hol hunnak, szlávnak, bolgárnak, avarnak vagy honfoglaló magyarnak minősíthetők. A román elem ilyen szempontból nem mutatható ki. E módszer alapján tehát a kontinuitásmélet nem támasztható alá, hiszen a népvándorlások korában minden században jelentős változásokat észlelhetünk a temetkezési szokásokat illetően, ami egy új régészeti kultúra kezdetét, illetve a régebbi kultúra fokozatos vagy gyors elsorvadását vonja maga után. A régészet így tárgyalja (a román régészek közül is néhányan, mint például Harhoiu Radu, Niculescu Alexandru, stb.), és így is kell tárgyalnia e jelenséget, tehát nem etnikus szemléletből fűtve, hiszen a népvándorlásokban ezeknek a modern fogalmaknak egyáltalán nem volt jelentőségük, jobban mondva nem is léteztek.

A továbbiakban P. I.-A. „vizsgálja” következik népvándorlásokból, amire leginkább a „katasztrofális” jelző illik (20–23. oldal):

⁴⁹ „az első európai politikai szövetség”

⁵⁰ „Másként, az utolsó 70 év kutatásai szolid arheológiai, irattani, éremtani és lingvisztikai bizonyítékokat tártak fel a latinofon dáko-és ősrómanok jelenlétét illetően a Dunától északra, az aurelianuszi visszavonulás után.”

⁵¹ Boia L., i.m., 123–144; Harhoiu R., *Forschungsgeschichte Quellenlage des 6-7. Jhs. in Siebenbürgens, Dacia*, 40–42. (Kiadás alatt.)

1. A vizigótok 350-ig nem rakják a lábukat Erdély területére (22. oldal).
2. Hunok sohasem tartózkodtak a mai Románia területén (22–23. oldal).
3. A gepidák „formális” urai Dácia területének, és együtt élnek az „autochtonokkal”.

Vizsgáljuk meg azonban e kijelentéseket.

1. A vizigótok már a 3. század végén, 4. század elején biztosan elfoglalták Erdély keleti részét (főleg a Maros felső folyását), mivel bőven ismerünk vizigót leleteket, és ami sokkal fontosabb, vizigót rítusú temetőket e területről.⁵² Nagyon fontosak ezek közül a marosszentannai és a marosvásárhelyi temetők, amelyekből három nemzedék temetkezését sikerült kimutatni.⁵³ E temetkezési helyeket aligha használták/használhatta három nemzedék 20 év leforgása alatt, ahogyan ezt P. I.-A. állítja. E megállapítások régi és elfogadott eredményei a régészetnek, és P. I.-A.-nak is illene ismernie e tényeket.

2. P. I.-A. másik „science-fiction”-ba illő kijelentése a hunokra vonatkozik. Igaz, hogy az Erdélyi-medence területéről csak néhány hunkori lelet ismert, amiből következtethetünk hunokra vagy hunkori „segédnépekre”,⁵⁴ de Moldova, Havasalföld, Olténia és Bánság területe „hemzseg” a hunkori leletektől. Hogy csak néhány fontos tényt említsek:

- A hun etnikum jelzőjeként ismert rézüstök Ázsiától Európáig a legnagyobb számban Olténia és Munténia területéről ismertek.⁵⁵
- A hunkor leggazdagabb sírjai a mai Románia területéről ismertek.⁵⁶

Sajnos, P. I.-A. nem tud e tényekről, vagy nem akar tudni!

3. Nem lehetséges Dacia „formális urának” minősíteni a gepida uralmat, ugyanis mind a régészeti adatok, mind az írásos adatok alapján jelentős gepida népességgel, illetve biztosan gepida politikai-katonai struktúrával számolhatunk.⁵⁷ Iordanes és a régészeti adatok alapján biztosan tudjuk, hogy az Erdélyi-medence 453 után gepida királyok kezére került, valamint valószínű Olténia gepida uralma is. E

⁵² Bóna I., Dáciától Erdőelvéig. A népvándorlás kora Erdélyben (271–896). In: Erdély története, I Budapest, 1988, 115–117.

⁵³ Kovács I., A marosszentannai népvándorlás kori temető (Cimetiere de l'époque de la migration des peuples à Marosszentana). Dolg. Kolozsvár, 3, 1912, 250–368; Kovács I., A marosvásárhelyi őskori telep, skytha és népvándorlás kori temető (Station préhistorique de Marosvásárhely, cimetiere de l'époque scythe et de la migration des peuples). Dolg. Kolozsvár, 6, 1915, 226–299.

⁵⁴ Bóna I., i.m., 136–137; Harhoiu R., *Die Frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, Bukarest, Editura Enciclopedică, 1998, (Arheologia Romanica, 1), 165.

⁵⁵ Harhoiu R., *Die Frühe...*, 130–134; Bóna I., *A hunok és a nagykirályaik*, Budapest, Corvina, 1993, XII térkép.

⁵⁶ Concești, Buhăieni, Gherăseni, stb. Lásd Harhoiu R., *Die Frühe...*, 168, 172, 176.

⁵⁷ Iordanes, *Get. L.*, 264.: „Nam Gepidi Hunnorum sibi sedes viribus vindicantes totius Daciae fines velut victores potiti.”

vidékről azonban néhány kivétellel hiányoznak a gepida megtelepedésre utaló nyomok.⁵⁸

Légből kapott állításnak minősíthető P. I.-A. újabb kijelentése: „*Ei (gepizii) au convietuit cu autohtonii*”.⁵⁹ Egy ilyen együttélést csak elképzelni lehet, ugyanis semmilyen írásos adat nem támasztja alá, a régészet eredményét pedig – amint már említettem – nem lehet felhasználni. P. I.-A. „kétarcúságát” semmi sem bizonyítja jobban, mint a gepidák-ról alkotott kép. P. I.-A. a 17–18. oldalon így szidalmazza „*Unele dintre aceste populații, cum au fost hunii, gepizii, avarii, slavii, au întemeiat în Pannonia și între Carpații Apuseni și Dunăre chiar regate barbare, de scurtă durată, dar spoliatoare prin jaful practicat asupra populațiilor sedentare romanizate*”.⁶⁰ Hogy honnan vannak P. I.-A.-nak írásos adatai ezekről a „rablásokról”, azt már nem árulja el, így biztosan csak a román történelemtudomány régi sémáival állunk szemben, éspedig mindenki barbár és pusztító, aki nem római (jobban mondva nem dáko-román). De hogy a parádé teljes legyen, a 22–23. oldalon már „*csendes népről (quieta gens)*” beszél a gepidák esetében. Kérdezzük meg a szerzőt, hogy melyik kijelentésének higgyen az olvasó? Ezt nem lehet megtudni, viszont P. I.-A. történelmi forrást csak a második alkalommal használt!

Valamivel pontosabb a szlávok megtelepedésének a bemutatásában. De ez sem mentes a hibáktól, illetve a részrehajló terminusok használatától, és P. I.-A. számára a szláv anyagi kultúra e területen csak „*anumite influențe*”⁶¹-ként értékelhető (24. oldal).

A magyar őstörténet kapcsán P. I.-A. nagyon hiányos vázlattal hozakodott elő. Néhány írott forrást említ meg csupán, és teljesen alaptalanul mindjárt az elején kijelenti, hogy a régészeti adatok a narratív forrásokkal együttesen aláhúzzák a „magyarok primitívségét”: „*Numai că izvoarele scrise, cele arheologice, analogiile și evoluția triburilor ungurești între secolele VI-IX. nu permit formularea unor atâtea de entuziaste concluzii. O societate caracterizată prin ocupații de genul celor enumerate mai sus trebuie să fie exclusiv sedentară; or, mărturiile referitoare la populația aflată în discuție conduc categoric la concluzia că triburile ungurești erau nomade până la stabilirea lor în Centrul Europei*”⁶² (56. oldal).

⁵⁸ Az utóbbi évek régészeti kutatásai egy gepida stílusban, fibulás női sirt tártak fel Sucidava-ban. Ezekhez hozzászámítható több bepecsételt agyagedény töredék Olténia területéről, amelyek a gepida agyagedény műveltség sajátos termékeinek tartanak. Az információkat köszönöm Harhoiu Radu professzornak.

⁵⁹ „Ők (gepidák) együttéltek az őslakosokkal”

⁶⁰ „Ezen népek közül egyesek, mint a hunok, gepidák, avarok, szlávok, még rövid időtartamú, de fosztogató barbár királyságokat is alapítottak Pannónia és a Nyugati Kárpátok és a Duna között – mely fosztogatások a letelepedett romanizált népek felé irányultak.”

⁶¹ „bizonyos befolyások”

⁶² „Csakhogy az archeológiai írott források nem engedik meg az ennire lelkes következtetések kialakítását, a VI–IX. századi ma-

Tehát P. I.-A. civilizációs vonalat húz a „*sedentar*”-ok⁶³ és a „*nomádok*” kultúrája között. P. I.-A. szerint a nomádok nem érthetnek növénytermesztéshez, kézművességhez, kohászathoz; e mesteriségek csak a „*sedentárius*” kultúrák népeinek lehetnek a kiváltsagai.

A legfelháborítóbb P. I.-A. magabiztos kijelentése a régészeti eredményekről, amelyeknek alapján leírja, hogy a nomádok nem értenek a kohászathoz, illetve az ötvösséghez. Lássuk csak, mennyire ismeri a kolozsvári történész a régészeti kutatások eredményeit.

Teljesen visszataszító, ahogyan a magyar ötvösség eredményeiről illetve ennek nem-létéről nyilatkozik. Anélkül hogy külön fejezetet szentelnék az ötvösségnek, megemlítem hogy 10. századi magyar ötvös termékeket ismerünk a Balkántól Skandináviáig, tehát e termékek megfeleltek a kor igényeinek.⁶⁴ Ha keresettek voltak e termékek, azt jelenti, hogy a vásárlók sem nézhették olymódon, ahogyan azt P. I.-A. bemutatja. Azonban ha becsületesen dokumentálódott volna a kolozsvári történész, akkor rájött volna, hogy a magyar honfoglalás a kereskedelem fellendülését is előidézte Közép-Kelet-Európában, az addig nem ismert arab és belső-ázsiai kereskedelmi termékek (arab pénzek, ezüstcsészék) a honfoglalókkal együtt jelentek meg a Kárpát-medencében, valamint az előbbi korok kereskedelmi termékei egyáltalán nem csökkentek,⁶⁵ és a terület kohászati központjai is töretlenül folytatták tevékenységüket.⁶⁶ A magyar ötvösművészet 10. századi szintjét, sajátos művészeti elemeit a Fodor István által szerkesztett honfoglalás kori katalógus mutatja be.⁶⁷ Hasznosan forgathatja ezt a nagyszerű katalógust P. I.-A. is, éspedig elsősorban azért, hogy más

gyar törzsek fejlődésével kapcsolatban. Egy – a fentebb felsorolt foglalkozások által jellemezett – társadalom, kizárólag letelepedett lehet; vagy a tanúbizonyságok a szóbanforgó népet illetően kategorikusan ahhoz a következtetéshez vezetnek, hogy a magyar törzsek nomádok voltak közép-európai megtelepedésük idejéig.”⁶³ „letelepedett”-ek

⁶⁴ Mesterházy K., Karoling-normann típusú kengyel a honfoglaló magyaroknál, *Folia Arch.*, 32, 1981, 211–223; Bálint Cs., Súdungarn im 10. Jahrhundert. Bp., 1991. (*Studia Arch.*, 11.); Fodor I., A magyarság baltikumi és skandináviai kapcsolatai a IX–XI. században (A régészeti leletek alapján) (*Verbindungen der Ungarn mit dem Baltikum und Skandinavien zwischen dem 9 und 11 Jahrhundert. [Aufgrund der Bodenfunde]*), *Sz.M.M.É.*, 1981, 85–89.

⁶⁵ A bizánci kereskedelmi termékek feldolgozását Mesterházy Károlynak köszönhetjük, aki két tanulmányában átfogó képet fest az egész honfoglalás-, és kora Árpád-kori kereskedelemről és ennek bizánci kapcsolatairól. Lásd Mesterházy K., *Bizánci és balkáni tárgyak a 10–11. századi magyar sírleletekben* (Gegenstände byzantinischen und balkanischen Ursprungs in den ungarischen Gräberfeldern des 10–11. Jhs.). I–II, *Fol. Arch.*, 41–42, 1990–1991, 145–177, 85–117; Mesterházy K., *Régészeti adatok Magyarország 10–11. századi kereskedelméhez*, *Századok*, 127, 1993, 3–4, 450–468.

⁶⁶ Gondoljunk a somogyfaiszi ásatásokra.

⁶⁷ A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus., szerk.: Fodor István, Budapest, 1996.

alkalommal ne használjon olyan pejoratív frázisokat, amelyek talán csak a *kőkori kultúrákra* vonatkozathatók, és talán azokra a kultúrákra sem így módon (56. oldal).

Sajnos, e felfogást tovább tudjuk követni a következő oldalakon is. Egy újabb idézet ismét bizonyítja e sajnálatos tényt: „...*sursa principală de venit a ungurilor, ca și a altor migratori până la sedentarizare, nu este economia proprie, ci prăzile capturate prin jafuri*...”⁶⁸ (59. oldal). Annyit kívánok itt leszögezni, hogy a kalandozásokban (P. I.-A. a kalandozásokra értette a „*jafuri*”-t⁶⁹) nem a honfoglaló magyarság vett részt, hanem ennek a hivatásos katonarétege, melynek temetkezési helyeit elsősorban a Felső-Tisza vidékéről mutatták ki.⁷⁰ Aligha hihető el, hogy az egész 10. századi magyar népesség részt vett különböző hadjáratokban. Elsősorban stratégiai lett volna helytelen, de ugyanakkor gyakorlatilag is megvalósíthatatlan.

Nem kívánok nyilatkozni P. I.-A. újabb sértegető kijelentésével kapcsolatban, amely már a néhai László Gyula professzor kettős honfoglalás elméletét nevezi „*spekulációnak*” (62. oldal). Magam sem értek egyet ezzel a teóriával, de nem tartom szerencsésnek, hogy éppen olyan személyek használjanak sértegető kifejezéseket, akiknek semmi közük nincs a szóban forgó korszakhoz/korszakokhoz.

A következő rész a magyar „migráció” útvonalát tárgyalja. P. I.-A. egyike azon kevés román történészeknek, aki nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy a Keleti-Kárpátok hágóinak egyikét használhatták a honfoglaló magyarok. Azonban azonnal aláhúzza, hogy csak az északi-keleti részről érkező magyarok vannak megemlítve a hitelt érdemlő forrásokban. Természetesen e forrás csak Anonymus lehet (63. oldal).

Teljesen elhamarkodottnak és dokumentálatlanak ítéelhetjük meg a 64. oldalon kifejtett azon véleményét a kolozsvári iskola képviselőjének, amely a Felső-Tisza vidéki temetőkre vagy sírokra vonatkozik: „*De altfel în sprijinul acestei idei vine și arheologia, deoarece pe valea Tisei superioare, în zonele Zemplin și Szabolcs, s-au descoperit cele mai vechi morminte maghiare primitive*”.⁷¹ E véleménye nagyon törekeny régészeti ismereteire világít rá. Véleménye teljes mértékben légből kapott, a forrása

pedig a jászvárosi Spinei Victor tanulmánya.⁷² Sajnos, P. I.-A. egyáltalán nem tanulmányozta a régészeti szakirodalmat, különben tudná, hogy az első nemzedéknek nevezett honfoglaló magyarság temetkezési helyei nemcsak a Felső-Tisza vidékéről mutathatók ki, hanem a Balaton vidékéről (Balatonszemes⁷³), Kis-Alföldről (Szered-Mácsédi dombok⁷⁴), Budapest területéről (Budapest-Farkasrét⁷⁵), az Erdélyi-medencéből (Gyulafehérvár-Mentőállomás-II. temető-I. sírsor [legalább nyolc sír]; Kolozsvár-Pata utca 25 sír; Kolozsvár-Zápolya utca 8, 10, 11. sírok; Maroskarna, „A” temető, 2 sír;)⁷⁶, Közép- és Alsó-Tisza vidékéről⁷⁷. Az ilyen kijelentések előtt hasznosabb lett volna tanulmányozni a régészeti kutatások szakirodalmát, és nem a Spinei légből kapott elméletét kritikátlanul átvenni. Ide tartozik még az is, hogy a Felső-Tisza vidékén a pompás, gazdag katonai vezetők sírjai összpontosulnak, amelyek kirajzolják a 10. századi magyar katonai rend központját, e sírokban lelt tárgyakat pedig aligha lehet „primitívnek” nevezni. Sajnos, a kiemelkedő gazdagságú sírokat általában a század elejére szokás keltezni, habár legtöbbször semmilyen tipokronológiai bizonyíték nem húzza alá e feltevéseket.

Tehát, még egyszer szükségesnek érezzük nyomtatékosan rámutatni, hogy a magyar honfoglalás kori régészeti anyag semmilyen biztos alapot nem kínál arra, hogy meghatározzuk e jelenség útvonalát, illetve irányvonalát, hiszen az első nemzedék sírjait Balatontól Gyulafehérvárig ismerjük. *Miért nem gondolhatunk arra, hogy a honfoglalók nyugatról jöttek, hiszen az útvonalhoz szükséges „bizonyítékok” ott is, tehát a Kárpát-medence nyugati felén is rendelkezésünkre állnak?* Ilyen formában is lehet gondolkodni!

⁷² Spinei V., *Migrația ungurilor în spațiul carpatodunărean și contactele lor cu românii în secolele IX-XI.*, Arheologia Moldovei, 13, 1990, 120.

⁷³ Költő L., *Tanulmányok Balatonszemes múltjáról és jelenéről*, Balatonszemes, 1990, 85–101.

⁷⁴ Tocik A., *Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei*, Bratislava, 1968, (A. Sl. Cat., 3), 40–49.

⁷⁵ Dienes I., *Honfoglalás kori veretes tarsoly Budapest-Farkasrét-ről*. (Beslagverzierte landnahmezeitliche Tasche vom Budapest-Farkasrét.), Fol. Arch., 24, 1973, 177–217.

⁷⁶ Anghel Gh., Ciugudeanu H., *Cimitirul feudal-timpuriu de la Blandiana (j. Alba)*, Apulum, 24, 1987, 179–196; Bóna I., *Daciától Erdőlvéig. Erdély a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. In: *Erdély története*, I Budapest, 1988, 194–234; Gáll E., *Orizontul funerar maghiar din secolul X. în Bazinul Transilvan*, 2000. 115–116. (szakdolgozat); Heitel R.R., *Die Archäologie der ersten und zweiten phase der eindringens der Ungarn in das innerkarpatische Transilvanien*, Dacia, 1994–1995, 38–39, 389–439; Kovács I., *A kolozsvári Zápolya utcai magyar honfoglalás kori temető*. (Der landnahmezeitliche Friedhof von Kolozsvár – Zápolya Gasse.) Közl., 2, 1942, 85–118; Mesterházy K., *Felső-Tisza-vidéki ötvösműhely és a honfoglalás kori emlékek időrendje*. EME, 25–26, 1989–1990, 235–274.

⁷⁷ Mesterházy K., *Felső-Tisza...*, 235–274.

⁶⁸ „A magyarok és más vándorló népek fő jövedelmi forrása a településig, nem a saját gazdaságból származott, hanem a fosztogatások által szerzett zsákmányokból állt.”

⁶⁹ „fosztogatások”

⁷⁰ A honfoglaló..., 7; Révész L., *A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza vidék X. századi történetéhez*. (Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberen Theißgebietes im 10. Jahrhundert.), Miskolc, 1996.

⁷¹ „Egyébként ezt a gondolatot támogatja az archeológia is, ugyanis a felső Tisza völgyében, Zemplén és Szabolcs környékén fedezték fel a legrégebbi primitív magyar sírokat.”

Legalább ennyire fontos tény az, hogy nem szabad párhuzamot vonni a különböző „migrációk” és „migrátorok” között (ezt a hibát P. I.-A. is elköveti). Olyan gyors történelmi jelenség útvonalának meghatározásához, mint a magyar honfoglalás, a régészeti anyag távolról sem képez biztos időrendi fogódzót, hiszen ma még évpontosságra is lehetetlen megállapítani a sírok megásását.

Nemcsak a szegényebb vagy a mellékletnélküli sírokat, de a leggazdagabb sírokat sem lehet biztosan keltezni. Példaként említem a híres zempléni sírt, amelyet Fettich N. *Álmozzal* azonosított.⁷⁸ A zempléni magányos sírból ismert férfi melléklete tipokronológiai szempontból azonban nem keltezhető a század első negyedében. Ezt a huzalkar-, és lábpercecek keltezése támasztja alá, amelyet a század második negyedétől szoktunk keltezni, a sír többi lelete pedig ugyancsak nem képez biztos alapot a század elejére való keltezésre.⁷⁹

A Felső-Tisza vidéken nem a korai, az első nemzedék sírjai összpontosulnak, hanem a leggazdagabb, a fejedelem katonai vezetőinek sírjai, valamint a katonai testőrök sírjai. Viszont teljesen nyilvánvaló, hogy a gazdag sírok mellékletei megőriztek olyan szervetlen, el nem pusztuló, nemesfém-ből készült tárgyakat, amelyek művészi kivitelezése természetesen a keleti művészi ízléshez köti őket. A természet-tudományok fejlődésére van szükség ahhoz, hogy a szegényebb sírok se maradjanak ki az első nemzedék tagjai közül, hiszen elképzelhetetlen, hogy mind csak arany-ezüst szerelékes, szabályos, illetve aranyozott ezüstveretes vitézek alkották volna a honfoglaló magyarságot.⁸⁰

Tehát a P. I.-A. által emlegetett „primitív” sírok közül nem biztos, hogy az első generáció tagjaihoz tartoztak, néhányat közülük csak a század második negyedétől keltezhetünk. Ismét, felhívjuk P. I.-A. figyelmét, hogy e korai sírok az egész Kárpát-medence területéről kimutathatók.

Régészeti ismereteit a 68–69. oldalakon is bizonyítja a szerző, hogy aztán egy teljesen idézhetetlen művet említsen. Idézem: „Croatia, Slovacia, Transilvania, Crișana, Maramureșul, Voivodina și alte zone nu intră deocamdată în discuție, deoarece

acestea au ajuns mai târziu, treptat, în componența statului ungar”.⁸¹ Eltekintve Horvátországtól, a többi említett területen (kivéve Máramarost, ahol a 13. századig a régészeti leletek hiányoznak) jelentős honfoglalás kori anyag áll a rendelkezésünkre, amely a korai, 10. századi letelepedést bizonyítja.⁸² Teljesen légből kapott „elméletnek” kell minősítenünk P. I.-A. e gondolatait, amelyeket a biztos régészeti anyag birtokában sajnos, már ferdítésnek gondolhatunk. Ugyanakkor e területeken a régészeti anyag, valamint a feltárt temetkezési szokások teljesen azonosak a „magyarországiakéval”, tehát aligha gondolhatunk más kultúrájú népességre.

Még egy kérdés sem lenne a kolozsvári történészhez: a magyarok nem használták a Keleti-Kárpátok hágóit, mivel „román” földön kellett volna átvándorolniuk! *De miért használták például a tatárok 1241-ben a Keleti-Kárpátok összes hágóit?* Talán a magyarok nem tudták megmászni a Keleti-Kárpátokat csak a Vereckei hágót, és ezt az útvonalat háromszáz év múlva a tatárok tudták használni? Ezt P. I.-A. komolyan gondolta?

Ugyanezek az oldalakon (66–69 oldalak) P. I.-A. a magyarság létszámával is foglalkozik, a fő célkitűzés természetesen e „barbár népesség” (67. oldal) legkisebb számbeli arányának „bizonyítása”. Anélkül hogy egy ilyen természetű vitába beavatkoznék, annyit jegyezzünk meg, hogy több „migrátor” népnek leszögezi a létszámát (a vizigótokat 70–80 000-es tömegben gondolja; az „avar hordákat” 20 000-re teszi; stb. [67. oldal]), és a magyarság létszámát 150–200 000-ben állapítja meg. Érdekes, és ugyanakkor kérdésünk is P. I.-A.-hoz, miért nem próbálta megállapítani az „autochton” lakosság létszámát is. Miért nem lehetséges ez, hiszen Pop szerint a kontinuitást meggyőzően bizonyította a sok „neves” szakember?

E sorok szerzője azonban nem e kijelentésekben látja P. I.-A. sarkalatos szubjektívizmusát. Megalapozatlannak értékelem viszont a következő idézetet: „Notăm deocamdată că numărul ni se pare foarte mult exagerat, dacă se ia ca punct de plecare cei 20 000 de luptători. (...) Modelul valabil pentru lumea feudal apuseană și central-europeană nu se poate aplica în condițiile stepei, unde accesoriile luptei (calul, arcul, săgețile) erau mult mai simple de procurat și mai puțin costisitoare”⁸³ (67–68 oldal).

⁷⁸ Fettich N., *Das altungarische Fürstengrab von Zemplin*. Bratislava, 1973, (Archaeologica Slovaca, II 126–132).

⁷⁹ Kürti B., *Honfoglalás kori magyar temető Szeged-Algyőn*. (Előzetes beszámoló.) (Ein ungarisches Gräberfeld aus der Landnahmezeit in Szeged-Algyő.) M.F.M.E., 1978–1979, 323–345.

⁸⁰ A honfoglaló magyarság rangrétegződéséről: Szőke B., i.m.; Mesterházy K., *Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságánál*, Bp., 1980; Révész L., i.m., 193–206; Bóna I., *A honfoglaló magyarok régészeti hagyatékának társadalom-történeti tanulságai*, Tudomány, 1997, 12, 1451–1461; Dienes I., *A Felső-Tisza vidék a X. században*. In: Szabolcs-Szathmár műemlékei I., Bp., 1986, 92–114; Gáll E., *A honfoglaló magyarság katonai-politikai rangrétegződése. Rangjelző tárgyak a X. századi magyar sírokban*, Acta Siculica, 1999/1, 191–216.

⁸¹ „Horvátország, Szlovákia, Erdély, Crișana, Maramaros, Voivodina és más területek egyelőre nem jönnek szóba, mert ezek később, fokozatosan váltak a magyar állam összetevőivé.”

⁸² A P. I.-A. által folyton emlegetett Dácia területéről e sorok szerzője 75 X. századi lelőhelyet gyűjtött. Lásd Gáll E., *Corpus Hungaricus* (kézirat); Rădulescu A., Gáll E., *Ein landnahmezeitlichen Gräberfeld in Temesvár (Timișoara)-Csóka erdő (Románia)*, Acta ArchHung., 53, 2001 (sajtó alatt).

⁸³ „Megjegyezzük, hogy a szám igencsak túlzottan tűnik, ha kiindulási alapként a 20 000 harcost vesszük. (...) A nyugati és közép európai feudális modell nem használható a sztyeppi körülmények között, ahol a harci kiegészítők (ló, íj, nyílak) sokkal könnyebben beszerezhetők és olcsóbbak voltak.”

Egyetértek P. I.-A. azon kijelentésével, hogy a *keleti fegyverzet és harcmodor teljesen eltért a nyugat-európai harcmodortól*, de gondolata utolsó részének sértegető és fölényskedő jellegét elutasítom. A nomád harcos fegyverzete nemcsak íjból⁸⁴ állt, ahogy azt P. I.-A. állítja, és amiről az olvasót próbálja meggyőzni, hiszen ezt egészítette ki a *szablya, lándzsa és különböző baltatípusok*. Tehát körülbelül ugyanazok a fegyvertípusok alkották a fegyverzetet, annyi különbséggel, hogy a kb. 1 kilogrammos kard helyett 300-400 grammos szablyát használtak. Nem lehet beszélni „olcsóbb” fegyverzetről sem. Ami a páncélt illeti, valószínűleg bőrpikkelyes inget viseltek, amely teljesen érthető, hiszen a legtöbb keleti lovasnép esetében könnyűlovasságról van szó. Kivéve a P. I.-A. által „hordáknak” minősített avarokat. Az avarok, melyeknek katonai felszereléséről teljesen megfélemedezett P. I.-A., *nehézlovassággal* rendelkeztek és páncélt viseltek, méretes kopja és kard társaságában, ez az a fegyverzet, amelyet a kengyelekkel egészítve Mauricius a császár figyelmébe ajánl. P. I.-A. „gondolatai” tehát csakis kitalációknak és tudománytalan kijelentéseknek minősíthetők. Gondolok itt azon állításaira, miszerint a nomád-migrátorok azért rendelkeztek könnyűlovassággal, mert nem tudták beszerezni a szükséges eszközöket, nem tudták megtermelni ezen harci eszközöket, mivel nem volt megfelelő műveltségi szintjük. A tudományos világ pedig rég leszögezte, hogy azért rendelkeztek könnyűlovassággal, mert a harcmodor és stratégia elképesztően eredményes volt a tradicionális harcmodorral szemben.

Néhány szót ejtenék a Pop által több mint részletesen bemutatott román-szláv vajdaságokról, jobban mondva a mondvacsinált politikai struktúráknak a „régészeti” bizonyítékairól. A P. I.-A. által emlegetett politikai vajdaságok elképzelhetetlenségét az írott források alapján már részletesen tárgyalták, ezért a P. I.-A. által felhasznált régészeti források értékét próbáltam felmérni.

Ménmarót „dukátusa” (95–112) területén P. I.-A. a bihari földvárát tartja a „*bolgár vérű*” vezér központjának. Egyetlen probléma merül fel: 9. századi fázis csak a régészeti képzelőerő következménye, mivel a bronzkori rétegre építették rá a föld-fa szerkezetű 11. századi gerendavázas várát. P. I.-A. párhuzamként emlegeti Dobokát és Malomfalvát, amelyeknek keltezésére később térek rá. Tévedéseit a kolozsvári történész frappánsan folytatja tovább: a 10. század első felére keltezett Bihar-Somlyóhegyi temetőt egyenesen a honfoglalók elesett harcosainak tudja be. A hozzá nem értését két nagyon egyszerű bizonyítékkal támasztom alá:

1. A Bihar-Somlyóhegyi temetőrészben nemcsak férfiakat, de nőket is temettek.
2. Az itt feltárt sírok mellékleteinek tipokronológiai jellegzetessége alapján a temetőrész nyolc sírját körülbelül egy negyedszázad alatt ásták meg, tehát legalább 25 évig használták a temetőrész. Következésképpen semmi sem bizonyítja az úgynevezett „történelmi csaták” emlékét, amelyről P. I.-A. gazdag képet fest. Vagy a szerző úgy gondolja, hogy a támadók legalább harminc évig ostromolták a bihari földvárat? Több mint képtelenség.

Sokkal fontosabb azonban, hogy ismerjük – ha hírből is – a várhoz közel eső, nagy, 506 síros bihari köznépi temetőt. E temető a 11. századra keltezhető, és valószínűleg a várnép használta. A Roska Márton által feltárt temető tökéletesen illeszkedik más Kárpát-medencei temetőkhöz, semmiben sem tér el a temetkezési szokások, mellékletek szempontjából. Nem is térhet el, hiszen a magyar királyság köznépről van szó, etnikai sajátosság nélkül. A kérdés az, hogy azon intenzív kutatások után, hogyan nem akadtak rá a 11. századi temetőre vagy legalább temetkezési helyekre? Vagy a „bolgár vérű vezér” birodalma csupa illúzió lenne? A régészeti bizonyítékok e tény mellett vallanak.

Még egy tényt ki szeretnék emelni, ami a bihari Ménmarót „dukátusát” illeti. Jól ismert minden kora-középkorral foglalkozó régész számára a Felső-Tisza vidéke, ennek csodálatos régészeti összképe. Egy neves régész szerint e vidéken összpontosult a 10. századi magyar fejedelemség központja.⁸⁵ Igaz, hogy ezt az álláspontot nem mindenki fogadta el⁸⁶, de mindenki elismeri a hivatásos katonai elem jelenlétét e vidéken. Miért térek ki erre a tényre? Már rég elismert dolog, hogy a kalandozó harcosok hivatásos fegyveresekből álltak, nem összeszedett „*pásztorlegényekből*”, ezeknek az elit harcosoknak és főnökeiknek a sírjait a Felső-Tisza vidékéről ismerjük elsősorban. Legalábbis ezen a vidéken összpontosulnak a honfoglaláskor leggazdagabb temetkezései, amelyeket a temetőkben „*állig felfegyverzett*” rangban egyszerűbb harcosok fognak közre. A kérdésem logikusan így hangzana: hogy ha elismerjük a magyaroknak a 10. század első felében játszott katonai szerepét Európa-szinten, hogyan tűrhették meg, hogy a legfontosabb katonai központjukban „bolgár vérű vezér” nyugodtan élje mindennapjait, hiszen a rakamazi vezéri sír mintegy 130 km-re, a geszterédi 80 km-re, a zempléni 175 km-re, illetve a karosi temetők 160 km-re helyezkednek el Ménmarót várától és politikai-katonai központjától. Legalábbis ha hiszünk Anonymusnak és nyomában P. I.-A.-nak (habár Anonymus nem tudhatott ezekről a régészeti bi-

⁸⁴ Az íj elkészítése egy nagyon hosszú folyamat eredménye. Erről egy nagyon bőséges irodalom áll a rendelkezésünkre. Lásd Cs. Sebestyén K., *A magyarok fja és nyila*, Dolg. Szeged, 8, 1931–1932, 167–255; Révész L., *Adatok a honfoglalás kori tegez szerkezetéhez*, Acta Ant. et Arch. Suppl., 5, 1985, 35–53.

⁸⁵ Révész L., *A karosi...*, 201.

⁸⁶ Kristó Gy., *A honfoglalók régészeti hagyatékának keltezéséről* (Rendhagyó válasz bírálóimnak), Századok, 131, 1997/1, 234–275.

zonyítékokról, és sajnos P. I.-A. sem tud). Nem logikus (legalábbis e sorok szerzője szerint) az ellenséghez ilyen közel hozni létre egy fontos politikai-katonai centrumot, amellyel harcban vagy és nagy csatákat vívsz (ha ismét hiszünk az anonymsi történetekben)! Tehát, kimondhatjuk a fájó valót P. I.-A. számára: a régészeti bizonyítékokként emlegetett várak, „elesett magyar harcosok” elmélete csakis a tiszta történelmi fantázia termékei közé sorolhatók. Megállta volna a helyét a 19. században, de alig hinnénk el napjainkban.

Ez a régészeti összkép a Glad „vajdasága” esetében is, habár itt a szerzőnk már árnyaltabban fogalmaz (112–120. oldalak). A Glad dukátusaként értékelt földvár léte nem meglepő, hiszen narratív forrásokból jól ismert a bolgár cárság hódítása, illetve ismertek bolgár leletek Kelet-Alföld területéről. Ugyanennyire fontosnak tartható az a tény is, hogy e területről ismertek honfoglalás kori temetkezések vagy leletek, amelyeket csakis az első honfoglalók anyagi hagyatékával hozhatunk kapcsolatba. Példaként említjük a nagyszentmiklósi, németkomlósi övveretek keleti párhuzamait, illetve az utóbbi időben a temesvári múzeumban felfedezett *keglevicházai* leleteknek ugyancsak az első honfoglaló nemzedékkel való tárgytípológiai kapcsolatait.⁸⁷ Legalábbis ennyire fontosak a nagyszámú sírral rendelkező köznépi temetők és a nomád „stílusú” fegyveres réteg jelenléte, amelyek temetkezési szokásaikban és anyagi kultúrájukban nem választhatók el a néhány kilométerre, de már a határ másik részén feltárt magyar temetőkől ismert népeiségtől. E leletek az egész Bánság területéről ismertek. Megemlítjük a romániai oldalon: *Vejte, Temesvár-Csóka erdő, Zombolya, Obéh, Nagyősz (két temető), Nagyteremia, stb. temetőket, illetve szórvány leleteket*.⁸⁸ E leleteket és temetkezési helyeket csak Glad és Ajtony „korszakára” keltezhetjük. Ennyit Glad és Ajtony románságának bizonyítékairól. Igaz hogy e tényt P. I.-A. is nagyon árnyaltan és óvatosan kezelte.

A következő oldalakon is a régészeti források egyoldalú értelmezését követhetjük, ahol P. I.-A. a „Gelu dukátusát” mutatta be. Miután kimeríti Anonymust, P. I.-A. a régészeti ismereteivel köti le az ehhez nem értő olvasó figyelmét. Ezeknek a régészeti ismereteknek tartalmas bizonyítéka a 135–136. oldalakon tett kijelentése: „*Arheologia a demonstrat că în epoca lui Gelu funcționau în Transilvania mai multe fortificații de pământ și lemn, precum cele de la Dăbâca, Moigrad, Șirioara, Cuzdrioara, Dedrad,*

Chinari, Cluj-Mănăstur, Morești și Moldovenești”.⁸⁹ A lehetséges válasz pedig az, hogy a régészet semmit nem bizonyított ebből a szempontból. Viszont a kérdésünk egy dologra vonatkozik: egy ilyen tartalmas kijelentés előtt a szakembernek nem az lenne a kötelessége, hogy minél behatóbban tanulmányozza a régészet eredményeit (és főleg minél tárgyilagosabban)? Sajnos, úgy látjuk, hogy P. I.-A. nem tanulmányozni akart, hanem bizonyítani. Egyetlen probléma pedig az, hogy a felhasznált eszközök teljesen alkalmatlanok, legalábbis régészeti szempontból, mivel elképzelhetetlennek tartható a 11. századi várakat a 9. századra keltezni, főleg ha e várakat nem is kutatták behatóan. P. I.-A. ferdítéseinek legjobb bizonyítékát a *várfalvai* és a *malomfalvi* várak képezik, amelyeket mind a szerkezetük, mind a kutatás alatt talált mellékletek alapján a 11–12. századba utalnak. Ugyanakkor a környezetükben feltárt 11. századra keltezett temetők aláhúzzák P. I.-A. sarkalatos tévedését vagy ferdítését. Vagy az itt talált Szent István, illetve I. András korában (tehát a 11. században) kiadott pénzérmék ugyancsak a 9. századra keltezhetők?

Sajnos P. I.-A. a dukátus bemutatása során meg sem emlékezik a régészeti forrásokról, a kolozsvári, gombási, dévai katonai temetőkről, a gyulafehérvári nagy köznépi temetőről, a szászvárosi, magyarlapádi köznépi temetőkről, a dési, sepsiszentgyörgyi, malomfalvi és nagygyersei karoling kétélű kardokról! Kérdezhetjük, hogy miért nem használta e régészeti és történelmi forrásokat? Nem ismerte vagy pedig nem akarta ismerni, hiszen a *honfoglaló magyar* jellegük tagadhatatlan (!) (a Kárpát-medence teljes területéről ismerünk ilyen típusú leleteket).

Körülbelül ez lenne e könyvről alkotott véleményünk:

P. I.-A. műve exkluzív történelmi források gyűjteménye és egyoldalú interpretációja. Még egyoldalúbb a nyelvészeti, és főleg a régészeti adatok használata, mivel nem tükrözi a kutatások eredményeit (a *legújabb kutatási eredményeket* P. I.-A. *nem is ismeri*), így nyugodtan ferdítésnek vagy hamis kijelentéseknek is vélhetjük.

Megfigyelhető P. I.-A. esetében is a román történelemtudományra annyira jellemző egyoldalú felfogás: az „autochtonok” a letelepedett népesség, a nomádok pedig a „mozgó” népesség. A dolgok távolról sem így néznek ki. A kora középkor elején a lakosság általában vándorolt, tehát teljesen helytelen ez az elképzelés. A „statikus” és a „mobil” népesség elmélete távolról sem meggyőző. A kor gazdasági körülményei között pedig valószínű, hogy éhen pusztult volna akármilyen emberi közösség, amely az „autochton” életmódot követte. P. I.-A. pedig nem is

⁸⁷ Tănase D., Gáll E., *Piese izolate din Muzeul Banatului, Studii de istorie a Banatului-Analele Universității de Vest Timișoara*, 2000 (sajtó alatt).

⁸⁸ Bóna I., *Dáciától...*, 212–213; Rădulescu A., Gáll E., *Ein landnahmezeitlichen...* (sajtó alatt); Tănase D., Gáll E., *Piese de podoabă din secolele X-XI, descoperite la Beba Veche (jud. Timiș)*, *Analele Banatului*, VII 1999, (sajtó alatt).

⁸⁹ „Az archeológia bebizonyította, hogy Gelu korában több föld és fa erődítmény működött, mint a Dăbâca-i, Moigrad-i, Șirioara-i, Cuzdrioara-i, Dedrad-i, Chinari-i, Kolozs-Monostor-i, Morești-i és Moldovenești-i erődítmények”.

szögezi le, hogy milyen területen „autochtonizált” e népesség, de valószínűleg a mai Románia területére gondolt, amely azt jelenti, hogy a jelen realitásait próbálja a múltba helyezni. Ez pedig már nem a történelmi folyamatok és jelenségek rekonstrukciója. Szó sem lehet erről, ugyanakkor ezek a 19-20. századi elméleteinek e rég letűnt korokról képzelt gazdasági és szociológiai szerkezetekről való fantazmagóriái.

P. I.-A. nem is nagyon ismeri a „nomadizmus” és a „migráció” terminológiák valós értelmét. A nomadizmust mint gazdasági rendszert kell értelmezni (mint például a feudalizmus, kapitalizmus stb.), míg a migráció, a vándorlás egy történelmi és szociológiai jelenség. Nem minden nomád közösség volt „migrátor” (egyész közép-ázsiai nomádok soha nem voltak „migrátorok”), és nem mindegyik „migrátor” volt nomád (germán népek sohasem voltak nomádok). P. I.-A. nem ismeri e társadalomtörténeti terminológiákat.

Legalább ennyire szomorú P. I.-A. esetében a 19. századi történeti felfogás továbbvitele (nemzeti állam és ennek kapcsolata a régmúlttal, az 1918-as egyesülés évezredes történelmi jogosultsága), habár az utolsó időben a román történészek és régészek legnagyobbjai is határozottan elutasítják ezt a gondolkodásmódot.⁹⁰

Még a legjobb indulattal is csak történelmi rasszizmusnak nevezhető P. I.-A. jó néhány kijelentése. Például megjelenik a *felsőbbrendű és alsóbbrendű* közösségek konceptusa. Ezt a sértő terminológiák egész sorozata követi: „hoarde barbare”, „primitivi” „jafuri spoliatoare” stb.

Mint Erdély történetéről írt szintézis alig felel meg a mai, 21. századi tudományos igényeknek, hiszen nem nemzeti himnuszt és mítoszt szükséges alkotnia a 20-21. század történetének, hanem a tör

ténelmi adatok alapján a múlt minél tárgyilagosabb és érzelmektől mentes rekonstrukcióját. Ezt pedig nacionalista elvek alapján, ahogyan ez P. I.-A. esetében megfigyelhető, aligha lehet elérhető a jövőben.

⁹⁰ Gondoljunk csak Boia L. műveire vagy Harhoiu R. utolsó tanulmányaira.